

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИНИ ЯК ОЗНАКИ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ПІДКУПУ ПРАЦІВНИКА ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ ЧИ ОРГАНІЗАЦІЇ

Овод Катерина Костянтинівна – Харківський національний університет
внутрішніх справ

УДК 343.352

Стаття присвячена побудові кримінально-правової характеристики вини як ознаки суб'єктивної сторони підкупу працівника підприємства, установи чи організації в актуальній редакції Кримінального Закону та виявленню пов'язаних із цим особливостей кваліфікації. Проаналізовано особливості змісту психічного ставлення особи, яка підкуповує (вигодонадавача), і особи, яка підкуповується (вигодонабувача), до власних діянь і розкрито взаємозв'язок їх умислів.

Ключові слова: корупція, підкуп, суб'єктивна сторона злочину, вина, кримінально-правова кваліфікація.

Статья посвящена построению уголовно-правовой характеристики вины как признака субъективной стороны подкупа работника предприятия, учреждения или организации в действующей редакции Уголовного Закона и выявлению связанных с этим особенностей квалификации. Проанализированы особенности содержания психического отношения лица, которое подкупает (выгододателя), и лица, которое подкупается (выгодоприобретателя), к собственным деяниям и раскрыта взаимосвязь их умыслов.

Ключевые слова: коррупция, подкуп, субъективная сторона преступления, вина, уголовно-правовая квалификация.

The article is devoted to the construction of the criminal law characteristics of guilt as a subjective side feature of bribery employee of an enterprise, institution or organization in the current edition of the Criminal Law and the identification of related features of qualifications. It highlights the features of the mental attitude content of a person who bribes, and the person who bribed, to its own acts and provides a reconciliation of their intent.

Key words: corruption, bribery, subjective side of crime, guilt, criminal-legal qualification.

Постановка проблеми. Одною із основних ознак злочину, виходячи із його визначення у ч. 1 ст. 11 КК, є винність. Системне тлумачення ч. 2 ст. 2, ч. 1 ст. 11 та ст. 23 КК дає обґрунтовані підстави для висновку, що в кримінальному праві України діє принцип суб'єктивного ставлення в вину, а об'єктивне ставлення в вину виключене. Суб'єктивне ставлення в вину означає притягнення особи до кримінальної відповідальності лише за ті діяння та їх наслід-

ки, до яких встановлено винне її відношення у формі умислу чи необережності [1, с. 23]. Таке внутрішнє психічне ставлення винного до вчинюваного діяння та його наслідків розкривається в не менш важливому, ніж інші, елементі складу злочину – суб'єктивній стороні.

Вивчення цього елементу складу діяння, передбаченого ст. 354 КК, є не тільки важливим з огляду на вищевказані причини, але й вкрай актуальним, оскільки нова редакція цієї

норми діє не так давно і є практично недослідженою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В небагатьох працях, які вдалося знайти авторів, дослідники старанно оминають суб'єктивну сторону вказаного злочину стороною [2], або зупиняються на простій констатації її ознак без пояснень [3]. Втім, в цьому вони слідує традиції своїх попередників, які в основному зосереджувалися на об'єктивних ознаках та суб'єкті цього злочину [4, с. 537], що, напевно, пояснюється нескладністю визначення суб'єктивної сторони в минулій редакції статті: одержання винагороди чітко вказує на прямий умисел, корисливий мотив та мету – отримання матеріальної вигоди [5, с. 596; 6, с. 13].

Проте, суб'єктивна сторона є самостійним елементом складу злочину лише відносно, що проявляється у тому, що вона породжує, спрямовує та регулює об'єктивну сторону злочину [7, с. 12-13]. Зміст ст. 354 КК кардинально змінився, проте змінам у суб'єктивній стороні цього злочину в спеціальній літературі не було приділено достатньо уваги, що є неприпустимим. Вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину, а тому їй слід приділити окреме дослідження.

Метою статті є побудова кримінально-правової характеристики вини як ознаки суб'єктивної сторони підкупу працівника підприємства, установи чи організації в актуальній редакції Кримінального Закону та виявлення пов'язаних із цим особливостей кваліфікації, для чого необхідно проаналізувати особливості змісту психічного ставлення особи, яка підкупує (вигодонадавача), і особи, яка підкупується (вигодонабувача), до власних діянь, а потім розкрити їх взаємозв'язок.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ході дослідження вини необхідно виходити із поглядів на це питання щодо складів злочину, з яких історично з'явився теперішній склад ст. 354 КК, та подібних складів злочинів (ст.ст. 368-3, 368-4, 368 та 369 КК). Щодо одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації останні дослідження чітко вказують на форму вини – умисел, та його вид – прямий

умисел [8, с. 127]. Основний доказ такого твердження – загальноприйнята в доктрині кримінального права думка щодо можливості вчинення злочину з формальним складом тільки із прямим умислом [9, с. 49; 10, с. 234–235].

Щодо нової редакції ст. 354 КК, то справедливості такого висновку залишається актуальною тільки для одного з видів діянь, передбачених в ч. 3 та ч. 4, а саме «одержання працівником ... неправомірної вигоди». Але, на нашу думку, дане діяння фактично є, так би мовити, центральним для всіх інших діянь, передбачених в цій статті, тому що воно вчиняється суб'єктом – носієм можливостей, за використання яких і надається неправомірна вигода. Отже для продовження дослідження має значення зв'язок всіх інших діянь із одержанням неправомірної вигоди.

Аналіз судової практики показує, що при кваліфікації злочинів, передбачених ст. 354 КК, слідчі та суди перейняли досвід кваліфікації у справах про хабарництво. Одним із принципів правил при цьому є те, що давання хабара вважалось закінченим лише у разі наявності факту одержання хабара. Це правило у науці кримінального права обґрунтовується наявністю в такому випадку необхідної співучасті, а саме співвиконавства. А тому в нас є всі підстави погодитися із Д. Г. Михайленком в тому що «при вивченні змісту і спрямованості вини сторін хабарництва необхідно брати до уваги деякі положення, вироблені при аналізі суб'єктивної сторони співучасників у злочині» [11, с. 129] і застосувати ці положення до предмету нашого дослідження.

Отже, в принципі, визначення форми вини діяння, що вчиняється особою, яка надає неправомірну вигоду, і кореспондує із одержанням неправомірної вигоди, не викликає труднощів. Якщо застосувати напрацьовані раніше положення щодо форми вини при даванні хабара, то надання неправомірної вигоди працівнику за ст. 354 КК також вчиняється із прямим умислом.

При аналізі змісту вини особи, яка надає неправомірну вигоду, та особи, яка її одержує, слід мати на увазі, що в злочинах з формальним складом прямий умисел виражається лише у тому, що особа усвідомлює суспільно

небезпечний характер діяння при його вчиненні [12, с. 111], що, в свою чергу, передбачає усвідомлення фактичного характеру здійснюваного діяння і його соціального значення [13, с. 85; 14, с. 12], тобто суспільної небезпечності.

Але очевидно, що в переважній більшості випадків працівник, а тим більше особа, яка надає йому неправомірну вигоду, навряд чи усвідомлюють, що вони посягають саме на авторитет об'єднань громадян. На наш погляд, сучасне розуміння змісту вини при наданні чи одержанні неправомірної вигоди повинне виходити із усвідомлення сторонами підкупу суспільної небезпечності свого діяння через його корупційний характер. В наш час, коли корупція стала найпершим антисуспільним злом та перешкодою для розвитку суспільства та держави, не розуміє її значення, особливо в нашій країні, напевно тільки малолітня дитина, яка ще взагалі мало що розуміє. Отже, зміст вини сторін підкупу полягає в усвідомленні ними суспільної небезпечності їх взаємоспорованих діянь як таких, що містять ознаки корупції.

Виходячи з усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння, особа усвідомлює всі фактичні обставини та об'єктивні ознаки злочину, що мають значення при кваліфікації вчиненого [13, с. 83]. Грунтуючись на викладеному можна вказати, що при наданні неправомірної вигоди особа усвідомлює, що:

- 1) вигода, яку вона пропонує, обіцяє чи надає, якщо вона навіть не носить майнового характеру, є предметом підкупу;
- 2) її пропозиція, обіцянка чи надання носить неправомірний характер;
- 3) одержувачем зазначеної вигоди є особа, яка не є службовою чи особою, яка надає публічні послуги, але є особою, яка працює на юридичну особу за договором;
- 4) неправомірна вигода є винагородою за виконання чи невиконання працівником певної дії;
- 5) така дія пов'язана з використанням становища працівника чи договором, за яким працює особа і
- 6) дія повинна бути здійснена в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах вказаної ним третьої особи.

Аналогічна позиція висловлювалася в науковій літературі щодо хабародавця [15, с. 131; 16, с. 419].

Усвідомлення всіх вищеперерахованих елементів необхідне для притягнення особи до кримінальної відповідальності за надання неправомірної вигоди. Одним із правил кваліфікації, яке витікає з цього положення і може бути викладене по аналогії із п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» (далі – Постанова) [17], є наступне: якщо особа, надаючи особі, яка працює на юридичну особу за договором, неправомірну вигоду, із тих чи інших причин не усвідомлює, що надає її (наприклад, у зв'язку з обманом чи зловживанням довірою), вона не може нести відповідальність за надання неправомірної вигоди за ст. 354 КК України.

Надаючи іншій особі певні вигоди винна особа, як правило, усвідомлює, що навіть, якщо вони мають негрошовий чи нематеріальний характер, вони все одно мають вигідний характер: задовольняють певні прагнення цієї особи, її потреби, покращують її особистий стан, підвищують якість життя тощо. Така характеристика предмета підкупу є у більшості випадків очевидною і ця об'єктивна ознака діяння чітко обумовлює суб'єктивне відношення особи до вчиненого. Звичайно, суб'єкт не може не усвідомлювати вигідний характер предмета, якщо передає гроші чи цінне майно. Але є предмети, вигідний характер яких є не таким очевидним, наприклад, річ, яка для особи не має ніякої цінності, а для її набувача вона стане центральним експонатом його колекції, яка після цього стане дорогоцінною, послуга, надання якої для особи не є якоюсь цінністю і не становить труднощів, а для її споживача вона стане подією всього життя, викликає бажання чимось віддячити тощо. Передаючи або надаючи такі предмети, особа може помилятися і вважати їх невідгідними, хоча насправді для вигодоодержувача вони є більш ніж вигідними. В описаних випадках особу не можна притягнути до кримінальної відповідальності за підкуп, оскільки вона не усвідомлювала таку ознаку неправомірної вигоди як вигідний характер, а тому не розуміла, що надає саме предмет злочину. Отже слід включати цю обставину до предмета усвідомлення особи, яка вчиняє підкуп.

До речі, з наведених міркувань стає очевидним, що усвідомлення вигідного характеру неправомірної вигоди ще вказує і на розуміння іншої ознаки об'єктивної сторони: причинної залежності між наданням-одержанням неправомірної вигоди і обумовленими цим діями особи з використанням її прав чи обов'язків за договором з юридичною особою.

Відповідно, по аналогії із хабарництвом, склад підкупу, передбачений ч. 1 чи ч. 2 ст. 354 КК, відсутній і в тих випадках, коли особа, передаючи вигоду, помиляється в ознаках спеціального суб'єкта або вважає, що передає неправомірну вигоду не за виконання чи невиконання дій з використанням прав чи обов'язків за договором, а за дії, не пов'язані з ними [15, с. 132].

Звернувшись до суб'єктів, з якими виникає необхідність розмежовувати спеціального суб'єкта ст. 354 КК, таких варіантів може бути декілька: особа вважає, що вчиняє підкуп службової особи (приватного чи публічного права); особа вважає, що вчиняє підкуп особи, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг; особа вважає, що надає вигоди особі, яка взагалі не є носієм певних прав чи обов'язків, завдяки яким вона може чи повинна вчинити чи не вчинити певні дії в інтересах вигодонадавача.

В останньому випадку особа, яка надає вигоду, вважає, що вчиняє цілком законний правочин і надає особі певні вигоди за дії, які вона повинна вчинити відповідно до укладеної з нею домовленості, яка носить риси законного усного договору. Для ілюстрації таких випадків можна привести рішення суду ще радянських часів, відповідно до якого у справі було встановлено, що Х. на прохання замовників покривав дахи жилих будинків шифером, не знімаючи старої покрівлі. Але такий вид робіт прейскурантами на будівельні роботи не передбачений і в коло службових обов'язків Х. не входив. Оскільки він одержував винагороду за виконання роботи, що не входила в коло його обов'язків, в його діях немає складу злочину [18].

Узагальнюючи наші висновки за розглянутими випадками, можна для них сформулювати загальне правило – у разі, якщо пря-

мий умисел особи не охоплює деяких ознак складу підкупу, що відносяться до об'єкта, об'єктивної сторони чи спеціального суб'єкта, хоча фактична їх наявність не викликає сумніву, то підкупу, як злочину передбаченого ч. 1 чи ч. 2 ст. 354 КК, не може мати місця.

Кореспондуючи із суб'єктивним ставленням вигодонадавача до його діяння, зміст інтелектуального моменту прямого умислу вигодоодержувача також характеризується усвідомленням всіх необхідних об'єктивних ознак підкупу. У зв'язку з цим, умислом особи, яка одержує неправомірну вигоду, охоплюється те, що: 1) предмети, переваги, пільги, послуги тощо, які одержуються, мають вигідний характер; 2) їх одержання є неправомірним; 3) одержуються зазначені предмети, переваги, пільги, послуги тощо за виконання чи невиконання нею дії, тобто є винагородою; 4) названі дії пов'язані з використанням особою своїх прав чи обов'язків за договором і 5) ці дії повинні бути здійснені в інтересах вигодонадавача, чи в інтересах вказаної ним третьої особи.

Усвідомлюючи всі перелічені юридично значимі елементи об'єктивної сторони злочину вигодоодержувач усвідомлює суспільну небезпеку вчиненого. Проте, як ми вже вказували вище, навряд чи він чітко розуміє, на який саме об'єкт він здійснює посягання. Отже, усвідомлення цього моменту повинне доводитися через розуміння корупційного характеру цього діяння. І якщо у вигодонадавача можливо знайдуться певні аргументи для заперечення такого усвідомлення, то в працівників підприємств, установ, організацій, або осіб, які працюють на їх користь, з прийняттям нового антикорупційного Закону, будь-які аргументи такого роду, на нашу думку, є нікчемними. В цьому Законі цілий розділ присвячено запобіганню корупції у діяльності юридичних осіб, а ч. 3 ст. 61 чітко передбачає пов'язані з цим обов'язки осіб, які виконують роботу та перебувають з юридичними особами у трудових відносинах [19]. А оскільки ст. 354 КК явно називається в примітці до ст. 45 КК у якості корупційного злочину, то особа, яка вчинила діяння, передбачене цією статтею, на наш погляд, не має в достатній мірі обґрунтованих доводів щодо нерозуміння характеру вчиненого.

Виключенням є лише випадки фактичних помилок, які можуть вплинути на кваліфікацію та наявність підстав для притягнення до кримінальної відповідальності за одержання неправомірної вигоди.

Звичайно, по аналогії із наданням неправомірної вигоди, не буде складу її одержання, якщо вигода одержується на законних підставах чи особа, яка її одержує, вважає цей факт таким. У якості прикладу можна навести одержання особою грошей у борг чи як законної оплати роботи чи послуги. Усвідомлення вигідного характеру одержаних предметів чи прийнятих послуг є також безумовно обов'язковим, оскільки воно нерозривно пов'язане з мотивом вигодоодержувача і поряд з іншими обставинами свідчить про його наявність.

При характеристиці умислу вигодонадавача зазначалося, що ним охоплюється усвідомлення ознак спеціального суб'єкта підкупу. Виникає питання: чи повинен вигодоодержувач в свою чергу усвідомлювати ознаки суб'єкта надання неправомірної вигоди, адже він не має певних специфічних ознак? На наш погляд, таке усвідомлення пов'язане із певною залежністю вигодонадавача від становища працівника чи від виконання/невиконання особою прав чи обов'язків за договором і воно включається в розуміння іншої обставини – що дії, за які надається неправомірна вигода, пов'язані зі становищем працівника чи використанням особою своїх прав чи обов'язків за договором.

Крім того, оскільки сам вигодонабувач має спеціальні ознаки, то чи повинен він сам їх усвідомлювати? Усвідомлення статусу вигодоодержувача у вигодонадавача пов'язане з усвідомленням суспільно небезпечного характеру свого діяння, що можна сказати і про відношення самого вигодоодержувача до свого статусу. Слід погодитися з В. В. Устименком в тому, що усвідомлення об'єкта злочину визначає й усвідомлення ознак спеціального суб'єкта [20, с. 55]. Хоча, як ми вже сказали, розуміння суспільної небезпечності діяння у суб'єктів досліджуваного злочину пов'язане із усвідомленням корупційного характеру їх діяння, це не змінює значення наведеної тези. Одержуючи неправомірну вигоду особа чітко

розуміє, що піддається підкупу – обмінює своє становище чи свої права або обов'язки на певні вигоди. Отже, знову ж таки, усвідомлення такою особою свого спеціального статусу, як суб'єкта злочину, включається у психічне відношення до того, що дії, за які вона отримує неправомірну вигоду, пов'язані із її становищем чи правами (обов'язками) за договором.

У зв'язку з цим, актуальним є питання про відповідальність особи, яка, одержуючи неправомірну вигоду, розуміє, що дії, за які її надано, вона за своїм становищем на підприємстві, в організації чи установі, або з використанням своїх прав чи обов'язків за договором об'єктивно здійснити не може, але вводячи в оману чи умисно замовчуючи про помилку особи, яка надає таку вигоду, відносно своєї компетенції, все ж приймає її. Видається, що в такому випадку складу одержання неправомірної вигоди не буде, адже одержання певних вигід у цьому випадку не обумовлено використанням свого становища чи прав (обов'язків), а тому в описаній ситуації особа не мала спеціального статусу відповідно до ознак, вказаних у ч. 3 ст. 354 КК. Деякі автори пропонують в подібних випадках застосовувати норму, яка була традиційною в таких ситуаціях для хабарництва, – ст. 190 КК [3].

Проте, якщо раніше для хабара, який мав майновий характер, це було правильно, то зараз слід внести корективи, пов'язані із сучасним характером вигоди, яка отримується при підкупі. Якщо неправомірна вигода носить майновий характер, то можлива кваліфікація за ст. 190 КК (шахрайство) або за ст. 192 КК, наприклад, якщо вигодонадавач поніс певні матеріальні витрати при наданні послуг, які споживав вигодонабувач. Але якщо вигода мала немайновий характер – ситуація парадоксальна: особа, яка їх отримала за начебто виконання чи невиконання певних дій, скоріш за все, взагалі не підлягає кримінальній відповідальності. Авторіві, наприклад, не вдалося знайти в КК норму, яка б містила ознаки такого діяння. Однак, це не стосується вигодонадавача, дії якого повинні кваліфікуватися як закінчений замах на надання неправомірної вигоди (ч. 2 ст. 15 КК та відповідна частина ст. 354 КК) та тягнуть кримінальну відповідальність.

Схожа проблема виникає при кваліфікації діяння особи, яка одержавши неправомірну вигоду не збиралася виконувати свою частину корупційної угоди – вчиняти чи не вчиняти певні дії з використанням свого становища чи прав (обов'язків). Раніше практика кваліфікації хабарництва виробила правило, що відповідальність за одержання хабара настає незалежно від того, збиралася чи ні службова особа виконувати дії, за які отримала винагороду (п. 3 Постанови). Деякі автори автоматично перенесли це положення на підкуп [3]. Проте, на наш погляд, слід прислухатися до висновків з цього приводу Д. Г. Михайленка, який вважає, що оскільки службовець, одержуючи винагороду, знає, що його діяльність не пов'яжеться інтересами хабародавця, то усвідомлює суспільну небезпеку своїх дій не як дій по одержанню хабара, а як дій по вилучанню майна із чужого володіння. Виходячи з цього, видається, що в описаній ситуації умисел службової особи, яка одержує винагороду за дії, які не збирається виконувати, спрямований не на порушення порядку діяльності апарату управління, а на заволодіння чужим майном, а тому має місце шахрайство [11, с. 137].

Отже, застосувавши такі висновки до предмету нашого дослідження, констатуємо, що кваліфікація діяння вигодонабувача повинна відбуватися аналогічно попередньому випадку, тобто за ст. 190 чи ст. 192 КК, або взагалі в його діях повинна констатуватися відсутність складу злочину, а вигодонадавача трохи по-іншому – за частиною 1 або 2 ст. 354 КК відповідно до інших обставин як закінчений злочин, оскільки в цьому випадку певні фактичні помилки в усвідомленні обставин вчиненого відсутні.

Розглянувши особливості змісту вини кожної зі сторін підкупу, не можна пройти мимо їх взаємозв'язку, оскільки ми бачимо, що дії вигодонадавача та вигодонабувача кореспондують, і, як було встановлено при розгляді об'єктивної сторони, безпосередньо підкуп (ч. 1 чи ч. 2 ст. 354 КК) вважається закінченим лише після факту одержання працівником чи особою, яка працює за договором, наданої неправомірної вигоди (ч. 3 чи ч. 4 ст. 354 КК). Тобто ми можемо сприймати підкуп як своє-

рідну необхідну співучасть, а саме співвиконавство.

Зокрема, щодо хабарництва Д. Г. Михайленко називає такий умисел його сторін спільним по аналогії з умислом співвиконавців, хоча, на наш погляд, справедливо сумнівається у вірності такого висновку [11, с. 138]. Дійсно, спільним можна вважати умисел співвиконавців, оскільки його змістом охоплюється єдиний результат їх діянь. В нашому ж випадку умислом сторін підкупу охоплюються різні результати: для вигодонадавача – це дії особи з використанням її становища, прав чи обов'язків, а для вигодоодержувача – отримання вигоди. Проте їх діяння та результати, яких вони прагнуть, очевидно взаємоспрямовані, тобто кореспондують одне з одним, а тому відповідно до такого характеру їх умислів загальний умисел при їх необхідному співвиконавстві можна назвати «кореспондуючим».

Кореспондуючий умисел сторін підкупу виражається наступним чином: прямим умислом вигодонадавача охоплюється, що в якості винагороди за виконання чи невиконання дій з використанням становища, яке працівник займає на підприємстві, в установі чи організації, або особою, яка працює на користь підприємства, установи чи організації, в інтересах будь-яких осіб, без законних на те підстав вказаній особі надається певна вигода майнового чи немайнового характеру і що остання відноситься до такої вигоди як до неправомірної; відповідно прямим умислом вигодоодержувача охоплюється, що в якості винагороди за виконання чи невиконання ним дій з використанням його становища на підприємстві, в установі чи організації, або прав чи обов'язків, встановлених в договорі, за яким він працює на користь підприємства, установи чи організації, в інтересах будь-яких осіб, незаконно одержується вигода майнового чи немайнового характеру і, що особа, яка її надає, відноситься до неї як до неправомірної.

Інші форми діянь, передбачені ст. 354 КК: пропозиція чи обіцянка та прийняття пропозиції, обіцянки неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду, – є нічим іншим, як готуванням до злочину, який ми розглянули (надання/одержання неправомір-

ної вигоди), тобто однією з його стадій, які, як відомо, вчиняються тільки з прямим умислом. Зміст вини при цьому буде містити частину тих положень, які ми розглянули для закінченого злочину.

Висновки. При кваліфікації діяння за ст. 354 КК необхідно встановити наявність кореспондуючого умислу сторін підкупу. Різні варіанти відсутності такого кореспондуючого умислу з однієї чи обох сторін підкупу тягнуть за собою відповідні варіанти виключення кваліфікації діянь однієї чи обох їх сторін як підкупу за ст. 354 КК. В такому випадку буде відбуватися або кваліфікація за правилами фактичної помилки, або констатація відсутності складу злочину.

Література

1. Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину [Монографія] / Воробей П. А. – К. : Націон. академії внутрішн. справ України, 1997. – 184 с.
2. Кушпін В. П. Кримінально-правова характеристика підкупу особи, яка надає публічні послуги / В. П. Кушпін // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2014. – № 801. – С. 202–211.
3. Осадчий В. І. Кримінально-правова характеристика та кваліфікація підкупу працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України) / В. І. Осадчий // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2015. – № 2. – С. 145–151.
4. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посібник / М. Й. Коржанський. – 2 вид. – К. : Атіка, 2002. – 640 с.
5. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – [2-ге вид.] – К. : ВД «Дакор», 2013. – 786 с.
6. Панова Т. В. Ответственность за получение незаконного вознаграждения от граждан за выполнение работ, связанных с обслуживанием населения по советскому уголовному праву : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; исправительно-трудовое право» / Т. В. Панова ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Юридический факультет. – М., 1984. – 19 с.
7. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М. : Юристъ, 2001. – 238 с.
8. Кашкаров О. О. Кримінально-правова характеристика одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. О. Кашкаров; МВС України, Харк нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2012. – 205 с.
9. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть / М. И. Бажанов. – Днепропетровск : Пороги, 1992. – 167 с.
10. Наумов А. В. Российское уголовное право : курс лекций : в 2 т. / А. В. Наумов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юридическая литература, 2004. – . – Т. 1: Общая часть. – 2004. – 494, [1] с.
11. Михайленко Д. Г. Підстави кримінальної відповідальності за хабарництво (давання та одержання хабара) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. Г. Михайленко ; Одеська національна юридична академія. – О., 2009. – 263 с.
12. Злобин Г. А. Умысел и его формы / Г. А. Злобин, Б. С. Никифоров. – М. : Юрид. лит., 1972. – 264 с.
13. Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж : Воронеж. ун-т, 1974. – 243 с.
14. Рарог А. И. Вина в советском уголовном праве / Рарог А. И. – Саратов, 1987. – 187 с.
15. Кучерявый Н. П. Ответственность за взятничество / Кучерявый Н. П. – М., 1957. – 187 с.
16. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть : учебник / под ред. проф. Б. В. Здравомыслова [Изд. 2-е, перераб. и доп.]. – М. : Юристъ, 2000. – 552 с.
17. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26.04.2002 р. № 5 // Юридичний вісник. – 2002. – № 28 (368). – С. 21.
18. Постанова Президії Черкаського обласного суду від 15.05.87 р. «Кримінальна відповідальність за ст. 155-2 КК України настає в разі одержання шляхом вимагательства незаконної винагороди за виконання роботи або за надання послуги, що входять у коло службових обов'язків працівника» // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1993. – № 4. – С. 213.
19. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII // Голос України від 25.10.2014 р. – № 206.
20. Устименко В. В. Специальный субъект преступления / В. В. Устименко. – Х. : Выща шк. ХГУ, 1989. – 104 с.